

K problematice české zpěvníkové literatury aneb „Já, písnička“ v hudebním vzdělávání

Mgr. František Ostrý, Ph.D.

Masarykova univerzita

Abstrakt

Tento příspěvek se zabývá řadou zpěvníků „Já, písnička“, která představuje nejrozšířenější zpěvník v České republice, a to především jejím prvním dílem, který je vydavatelem určený prvnímu stupni ZŠ. Je zde poukázáno na řadu chyb, nepřesností a dezinformací, které zpěvník obsahuje. Větší zřetel je věnován zpěvnímu rozsahu, který je u řady písní nevhodný. Závěrem je konstatováno, že zpěvník není vhodný jako pomůcka pro výuku hudební výchovy.

Klíčová slova

„Já, písnička“, první stupeň ZŠ, hudební výchova, zpěvník

Abstract

This paper deals with a number of songbooks “Já, písnička”, the most widespread songbook in the Czech Republic, especially its first part, which is intended for the lower primary school by the publisher. There are several errors, inaccuracies, and misinformation that the songbook contains. Greater attention is paid to the vocal range, which is inappropriate for many songs. In conclusion, it is stated that the songbook is not suitable as teaching material for music education.

Keywords

“Já, písnička”, lower primary school, music education, songbook

Zpěvníky řady „Já, písnička“ jistě není třeba dlouze představovat. Tato řada se za posledních 30 let stala doslova fenoménem prakticky celospolečenským. Tyto zpěvníky jsou plošně používány, a to i při výuce hudební výchovy. Právě proto by měly být v zorném poli odborníků na oblast hudebního vzdělávání, hudební výchovy a kultury obecně. Tento příspěvek si klade za cíl poukázat na některé vážné nedostatky této řady, které její využití v poctivě vedené hudební výchově znesnadňují, nebo dokonce z ní vylučují.

Řada „Já, písnička“ je v současné době nejpoužívanějším zdrojem písní ve školách. Dokládá to například výzkum Katedry hudební výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity *Lidová píseň v hudební výchově na základních a středních školách v České republice* (Kučerová et al., 2019). Výzkum zmapoval mimo jiné, že učebnice jsou při hodinách hudební výchovy využívány jen z 64,1 %. Daleko větší využití mají zpěvníky – 84,7 %. Přitom se téměř plošně jedná o zpěvníky „Já, písnička“: „Z výpovědí učitelů jednoznačně vyplývá, že ve výuce nepoužívají (až na ojedinělé výjimky) písňové sbírky nebo regionální zpěvníky. Nejčastějšími zpěvníky ve školách jsou publikace Já, písnička nebo Já & písnička (...), které obsahují písně různých hudebních žánrů...“ (Kučerová et al., 2019, s. 124). Ať máme názor jakýkoliv, hraje „Já, písnička“ zásadní roli v hudebním vzdělávání v České republice.

Řadu „Já, písnička“ tvoří tři základní zpěvníky z 90. let, které byly později doplněny dvěma novějšími, které přinášejí nový repertoár písní. Charakter zpěvníku byl přitom zachován. Všechny těchto pět zpěvníků bylo v minulých letech opakovaně vydáváno v nakladatelstvích MUSIC CHEB nebo G + W Cheb ve velkých nákladech, ovšem bez zásadnějších korekcí a snahy o zlepšení.

- Já, písnička I. díl, Zpěvník pro 1.–4. třídu – nakladatelství MUSIC CHEB, 1. vyd. 1993
- Já, písnička II. díl, Zpěvník pro 5.–9. třídu – nakladatelství MUSIC CHEB, 1. vyd. 1993
- Já, písnička III. díl, Zpěvník pro žáky středních škol – nakladatelství MUSIC CHEB, 1. vyd. 1995
- Já & písnička 4, Zpěvník pro žáky středních škol – G + W Cheb, 1. vyd. 2008
- Já & písnička 5, Zpěvník pro žáky základních škol – G + W Cheb, 1. vyd. 2013

Už z podtitulků jednotlivých zpěvníků je zřejmé, že mají být považovány za zpěvníky vhodné pro jednotlivé stupně školní docházky. Přitom je zcela neznámo, kdo ve skutečnosti zpěvníky sestavoval, pomocí jakého klíče byly písně vybírány, kdo posoudil jejich vhodnost či nevhodnost, na základě jakých parametrů atd. Zjednodušeně řečeno, není zde žádný odborník, který by za zpěvníky stál. Nebylo ani zapracováno přesunutí 5. třídy do nižšího stupně ZŠ.

Problémů přináší řada zpěvníků více. V odborné společnosti se o nich sice povšechně ví, veřejných odborných kritik je ale paradoxně málo. Právě proto jsou cenné. Judita Kučerová (2002) ve své disertační práci *Výchova k hodnotám hudebně folklorního dědictví ve školách* konstatuje:

Jako příklad špatného šíření lidových písní mezi mládeží lze uvést trojdílný zpěvník *Já, písnička*. (...) nelze tento čin chválit. Řada (...) obsahuje značné množství lidových a zlidovělých písní, jejichž zápisy se však vyznačují mnoha chybami a nepřesnostmi. Přitom publikace byly vydány se schvalovací doložkou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky! Skutečnost, že nebyli přizváni ke spolupráci odborníci a písně jsou publikovány často ve hrubě zkreslené podobě, má bohužel neblahý vliv na mladou generaci, včetně jejich učitelů. (s. 105–106)

Judita Kučerová popisuje některé problémy objevující se ve zpěvnících „*Já, písnička*“ v repertoáru lidových písní. Nelze než s ní souhlasit. Mezi lidové písně jsou ve zpěvnících zahrnuty i písně zlidovělé, folkové a další. Nebývá vždy správně uveden regionální původ písní. Objevují se chyby v rytmickém zápisu písní, v metru a tempu. Zavádějící jsou označení způsobu doprovodu, určená kytaristům samoukům, pojmy „pochodový“ nebo „pionýrák“, které žádný hudební význam nemají. Až tragikomicky působí označení způsobu rytmizace písně pojmem „bez rytmu“... Objevují se časté úpravy lidových písní, což dokazuje, že jako zdroje nebyly použity žádné seriózní sbírky lidových písní.

Z folkloristického hlediska je tedy „*Já, písnička*“ jednoznačně nevhodným zdrojem písní pro hudební výchovu. Uvedené problémy či chyby jsou však i v ostatním repertoáru, který představují především populární písně. I zde se objevují zjevné chyby

v harmonizaci, nepřesné frázování populárních písní atd., v neposlední řadě pak nevyhovující zpěvní rozsah naprosté většiny písní.

Charakter těchto problémů je u jednotlivých zpěvníků totožný. Jistě by bylo možné popsat jednotlivě všechny problematické momenty každého zpěvníku zvlášť. Práce by to byla náročná, přitom možná zbytečná. Proto se dále zaměřím na první zpěvník (především druhé vydání se schvalovací doložkou MŠMT ČR) určený prvnímu stupni ZŠ, protože žáci (i učitelé) tohoto stupně jsou, podle mého názoru, nejvíce zranitelní.

Já, písnička I. díl

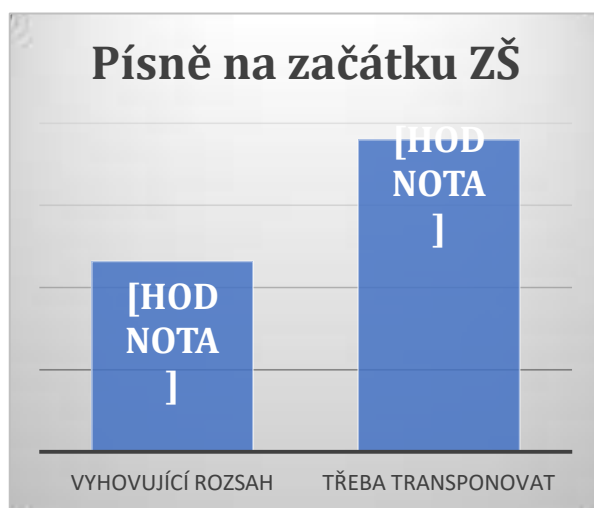
Druhé vydání prvního dílu bylo uskutečněno již rok po prvním vydání (Jánský, 1993), tedy roku 1994 (Jánský, 1994). Objevuje se v něm věta: „Schválilo MŠMT ČR čj. 12595/94–22 dne 19. 10. 1994 k zařazení do seznamu učebnic pro základní školu.“ Ministerstvo tedy považuje tento zpěvník za učebnici. Místo toho, aby další vydání splňovala vyšší standardy a kritéria, které učebnice splňovat má, nastal prakticky vývoj opačný. Standardy a kritéria hudební výchovy se v praxi přizpůsobují zpěvníku „Já, písnička“. Schválení se vztahuje i na druhý díl i na všechny další díly vzniklé později.

Zpět ale k prvnímu dílu. Ten dělí písně do tří skupin. První, Lidové, zahrnuje 138 písní, skupina Umělé 29 písní a třetí skupina, Koledy, 14 písní. Jak již bylo konstatováno výše, není známo, na základě jakého klíče byly písně vybrány.

Kritérií výběru písní pro první stupeň by mohlo být několik. Určitě by však jedním z hlavních kritérií vůbec měla být zpívatelnost z hlediska pěveckého rozsahu žáků. Hlas v tomto věkovém období prochází velkým vývojem. Zpěv v hudební výchově má mimo jiné za cíl upevňovat zdravé hlasové návyky, rozšiřovat rozsah a možnosti hlasu atp. Chyby v tomto procesu mohou mít fatální důsledky v podobě nevratných hlasových poruch projevujících se nejen při zpěvu, ale i běžné mluvě, a to až na celý život. Ve zpěvníku „Já, písnička“ je velký počet písní, které mají pro děti nevhodný rozsah, a to zejména z toho důvodu, že jsou uvedeny v nevyhovujících tóninách.

Vstup na ZŠ

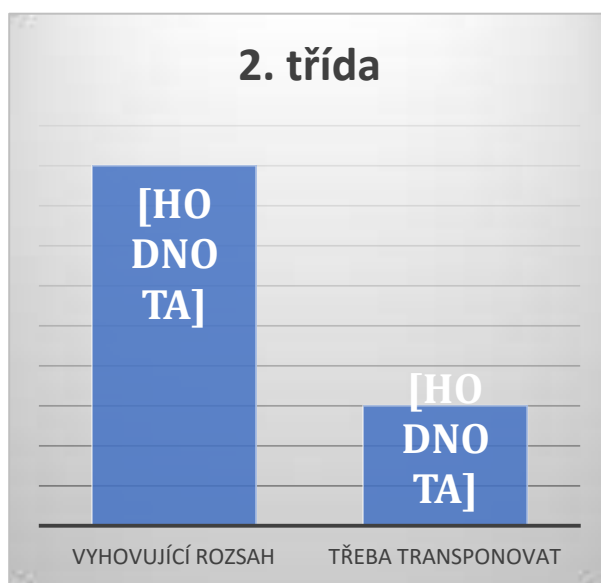
Pěvecký rozsah může být značně individuální. Přesto je zde celá řada hlasových vlastností, které bývají společné všem, nebo alespoň většině. Odborná literatura se prakticky shoduje v tom, že pěvecký rozsah dítěte přicházejícího na ZŠ je asi od d^1 po a^1 , případně po h^1 . Teprve během první třídy by se rozsah žáků měl rozšířit na interval c^1 – c^2 . Písni v rozsahu asi kvinty je obecně dost. Přesto v prvním dílu zpěvníku „Já, písnička“ má vhodný rozsah pro začínající školáky pouze 12 % písni, což je 21 písni. Po transponování by se počet písni zvýšil o 19 % (35 písni). Transponování do přijatelné tóniny přitom představuje další zátěž pro učitele 1. stupně. Vytváří nekomfortní situaci v momentě, kdy se učitel má věnovat celé řadě jiných věcí. Je pravděpodobné, že zejména učitelé 1. stupně se transponování spíše vyhýbají. Snaha zpívat mimo rozsah přitom může poškodit hlas dětí.

Graf 1: Písně na začátku ZŠ

2. třída

V druhé třídě by rozsah dětí měl být asi v rozsahu c^1 – d^2 . Jak vidíme v grafu níže, tomuto rozsahu vyhovuje celá polovina repertoáru zpěvníku, kterou tvoří 90 písni. Přitom by mohlo být použito dalších 79 písni (44 %), pokud by byly transponovány do vhodných tónin.

Graf 2: 2. třída

3. třída a dále

Rozsah by se měl rozšířit na interval asi c^1-e^2 u třetáků. Tento rozsah můžeme chápat jako jakési východisko i pro 4. a 5. třídu. Navíc je společným rozsahem různých hlasových skupin i v dospělosti (u mužů pochopitelně o oktávu níž). Další problém zpěvníku je, že neobsahuje ani jednu píseň s rozsahem nad d^2 . Zpěvník tak zcela rezignuje na rozvoj vyšší pěvecké polohy. Proto je nevhodný zejména pro vyšší ročníky prvního stupně. Rozsah c^1-e^2 přináší možnost zpěvu písní v rozsahu decimy. Zpěvník zahrnuje jen 5 písní v rozsahu decimy a všechny jsou v nevhodných tóninách.

Během čtvrté třídy se může u většiny rozvinout rozsah až na oktávu a půl. Zpěvník obsahuje 7 písní v rozsahu undecimy, ale opět by bylo nutné všechny transponovat. Se čtvrtou třídou může už souviset „předpubertální věk“, kdy dochází k vyčlenění dětských sopránů (c^1-g^2) a dětských altů ($a-e^2$). Jak již bylo řečeno, na vyšší polohy zpěvník rezignuje. Naproti tomu celá polovina písní (90) je ve vyloženě altové poloze. Nejhlubším tónem bývá malé a, ale objevuje se i malé g, což může být nízko i na dětské alty. O této polovině písní platí, že by bylo vhodné je transponovat o tercii, kvartu, dokonce i kvintu nahoru.

Původ lidových písní

Největší počet písní je zastoupen skupinou Lidové (138). Mohli bychom čekat, že zde budou rozumnou měrou zastoupeny všechny folklorní regiony. Realita je zcela jiná. V tabulce níže můžete vidět přehled jednotlivých uvedených regionů původu písní a počet písní k danému regionu. Je zřejmé, že při výběru písní region původu nehrál žádnou roli. U většiny je původ uveden obecně a nepřesně. Zcela dominují písně z Čech, zatímco moravské písně představují nepatrnou menšinu. Vzhledem k prvnímu vydání v roce 1993 nás nepřekvapí zařazení šesti slovenských písní. Tři zlidovělé písně přes svoje zlidovění nepřestávají být písněmi umělými, tudíž mezi lidové nepatří. Opět poněkud tragikomicky působí na místě regionu původu označení „Kánon“ u písně Červená se line záře.

Tab. 1: Původ lidových písní

Původ	Počet písní
česká	93
česká z Bydžovska	1
česká z Chodska	3
česká z Čáslavska	1
česká z Berounska	2
jihočeská	1
česká z Budějovicka	1
česká z Plzeňska	1
moravská	9
moravská balada	3
moravská ze Slovácka	4
moravská z Kopanic	2
moravská z Hané	3
lašský tanec	1
moravská z Valašska	2
slovenská	6
zlidovělá	3
kánon (Červená se line záře)	1
slezská	1

Umělé písně

Soubor písní Umělé je zastoupen menším počtem 29 písní, proto je únosné předložit jejich přehled v tabulce níže. Jedná se téměř výhradně o populární hudbu, která často spadá do okruhu tramské písně a příbuzných žánrů. Většina písní spadá do kategorie tzv. evergreenů.

Už delší dobu se ve společnosti ozývají hlasy po větším zapojení populární hudby v hudební výchově. Tento soubor písní má možná za cíl těmto hlasům vyhovět. Je však sporné, jestli tuto funkci mohou právě tyto písně plnit. Je otázka, jestli populární hudba např. 60. let nebo americké tradicionály jsou dnes žáky vnímány jako populární. Je také otázkou, jestli tak byly vnímány alespoň v 90. letech, kdy zpěvník vznikl. Nezavádíme pak namísto naší lidové písně uměle populární hudbu, která je už spíše historismem než aktualitou?

Dalším okruhem může být adekvátnost písní z hlediska jejich významu a jeho vhodnosti a srozumitelnosti. Jedná se většinou o písně pro dospělé. Některé může malý žák jen těžko pochopit.

I o souboru Umělých písní platí, že je často třeba je transponovat. Například písně nahrané pány Uhlířem nebo Suchým, kteří jsou barytony, nemůže zákonitě žák na prvním stupni zazpívat v autentické poloze, ve které je nahráli tito interpreti.

Tab. 2: Umělé písně

Název	Původ/Autor
Buráky	traditional
Černý muž	americká lidová
Červená řeka	americká lidová
Ho ho Watanay	indiánská ukolébavka
Honky tonky blues	Šlitr, Suchý
Chajda malá	autor neznámý
Máminy oči	Kalabis, Svoboda
Chodím po Broadwayi	autor neznámý
Lojza a Líza	traditional
Malé kotě	Šlitr, Suchý
Marnivá sestřenice	Šlitr, Suchý

Muzikant	Hradecký, Hostáň
Náměšť	Hutka
Nepořádný krtek	Krček, Havel
Niagara	Ingriš
Okoř	autor neznámý
Opouštím svůj rodný kraj	autor neznámý
Písnička česká	Hašler
Rodné údolí	traditional
Severní vítr	Uhlíř, Svěrák
Sluníčko	Šlitr, Suchý
Vesnická romance	traditional
Trpasličí svatba	Uhlíř, Svěrák
Parta z ranče Ypsilon	autor neznámý
Tisíc mil	H. West
Tři citrónky	autor neznámý
Vadí, nevadí	Uhlíř, Svěrák
Valčíček	Nedvěd
Zlaté střevíčky	americká lidová

Koledy

Třetím souborem písní jsou koledy. Ani zde nezůstáváme bez výhrad. Převládají opět koledy české na úkor moravských. Zmatečně jsou sem zařazeny písně, které koledami nejsou, jako Rolničky nebo populární píseň Veselé vánoce [sic]. Zařazení Ukolébavky Johannese Brahmsa lze považovat za úplný přestřel, ta není ani vánoční.

Tab. 3: Koledy

Název	Původ/Autor
Dědečku, dědečku, koleda	česká
Dej Bůh štěstí	česká
Jak jsi krásné, neviňátko	moravská
Z jedné strany chvojka	moravská
Nesem vám noviny	česká
Pásli ovce Valaši	moravská z Valašska
My tři králové	česká
Pojďte, chlapi, k nám	česká

Ukolébavka	Johannes Brahms
Rolničky	americká lidová
Rychle, bratři	česká
Veselé vánoční hody	česká
Štěstí, zdraví, pokoj svatý	česká
Veselé vánoce	Vomáčka, Borovec

Četnost tónin a určení pro kytaru

Po pouhém prolistování zpěvníku je nápadné, že se některé tóniny objevují výrazně častěji. Četnost jednotlivých tónin je nabídnuta přehledně v tabulce níže. Nápadné je to, že jednoznačně převažují tóniny, ve kterých lze snadnými hmaty hrát na kytaru – D dur, A dur, E dur. Poměrně hodně písní je v tónině C dur, kde se subdominantu F dur hrává pomocí těžšího hmatu barré. Četnost subdominanty však nebývá tak velká. Navíc se z velké části jedná o písně, které by bylo vhodné hrát v tónině F dur. Zde by kytarista musel hrát akordy typu barré daleko častěji. Jedná se tedy o zjednodušení.

Z toho plyne, že zpěvník je především určen pro kytaristy samouky. Zpěv hraje podružnou roli. Tu hlavní mají snadné hmaty akordů. Ostatně zaměření na kytaru je deklarováno v prvním vydání. Doporučuje se dokonce použití kapodastru, aby bylo možné ke hře i zpívat. To ovšem je v rozporu s principem názornosti. Dítě dívající se do not by si mohlo vštípit špatnou představu o výškách tónů nebo o notách.

Pro učitele v hudební výchově je zaměření zpěvníku na kytaru nevhodné a nepraktické. Kytara není příliš vhodná pro výuku hudební výchovy. Může být použita spíše výjimečně jako zpestření. Transpozice na klavíru má sice být dovedností každého učitele hudební výchovy, ale obzvláště pro učitele 1. stupně je to náročnější proces, který komplikuje učitelův práci.

Deklarovaná představa nakladatele, že děti v hudební výchově budou po vzoru učitele hrát společně s ním na kytary, je zcela neodborná a úplně mimo realitu.

Tab. 4: Četnost tónin

Tónina	Počet písní
D dur	69

C dur	56
A dur	24
E dur	13
G dur	8
e moll	5
a moll	2
F dur	2
H dur	1 a cappella
d moll	1 a cappella

Závěry

Lze shrnout, že ačkoli zpěvník „Já, písnička“ sám sebe deklaruje jako školní zpěvník a MŠMT ČR jej považuje za učebnici, jedná se ve skutečnosti o zpěvník pro kytaristy samouky. Je zarážející, že se na této nepravdě MŠMT podílí. Pro kvalitní realizaci výuky hudební výchovy představuje zdroj velice problematický. Obsahuje četné chyby v rovině harmonické a rytmicko-melodické, obsahuje nežádoucí úpravy některých písní. Podává dezinformace o původu písní apod. Velké množství písní má nevhodný rozsah. 1. díl zcela rezignuje na rozvoj vyšší polohy hlasu. Písně jsou mnohdy příliš nízko, takže až polovinu z nich je třeba transponovat. To komplikuje práci učiteli, ale i žákům, kteří mají zkreslenou informaci o výškách tónů a notovém zápisu. Mohli bychom namítnout, že učitel má umět transponovat. V případě poloviny zpěvníku je však situace opravdu neúnosná. Hrozí, že někteří učitelé budou nutit děti zpívat mimo rozsah, což může vést až k nevratným poruchám hlasu. Absence odborníků při vzniku zpěvníku společně s četnými reedicemi prakticky beze změn napovídá, že skutečnou motivací vzniku zpěvníku byl obchodní záměr vydavatele.

Zpěvníky jednoznačně nejsou vhodné pro výuku hudební výchovy. Jsou přitom tak rozšířené, že se staly otázkou snad až masové kultury. Mají ve společnosti řadu příznivců, kteří je považují za dobrý zdroj a o problémech neví. Pro zlepšení situace je třeba na jejich škodlivý vliv poukazovat, přejít k seriózním pomůckám, neakceptovat je u svých žáků či studentů jako zdroj.

Zdroje

Jánský, P. (1993). *Já, písnička: zpěvník pro 1.–4. třídu*. MUSIC CHEB.

Jánský, P. (1994). *Já, písnička: zpěvník pro 1.–4. třídu*. MUSIC CHEB.

Kučerová, J. (2002). *Výchova k hodnotám hudebně folklorního dědictví ve školách* [Disertační práce]. Masarykova univerzita.

Kučerová, J., Sedláček M., Chloupek T., Křiváková V., Musil O., Ostrý P., Ottová, M., & Rafailov K. (2019). *Lidová píseň v hudební výchově na základních a středních školách v České republice*. Masarykova univerzita. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9536-2019>